

In dit boek komen de tentoonstelling in het Rijksmuseum en de televisieserie van de NTR samen.

Gijs van der Ham, als senior conservator geschiedenis van het Rijksmuseum verantwoordelijk voor de opzet en samenstelling van de tentoonstelling, beschrijft het verloop van de oorlog. Dit doet hij op basis van een aantal universele thema's en aan de hand van objecten die een rol speelden in het conflict en 'ooggetuigen' waren.

Researcher Marchien den Hertog heeft met eindredacteur Karin van den Born reportages en beelden uit de serie vertaald in bijzondere lokale en persoonlijke verhalen. Die brengen ons dichterbij de lotgevallen van hoofdrolspelers én gewone mensen, en laten zien hoe de Tachtigjarige Oorlog wordt herinnerd in het heden. Ze worden geïllustreerd door stills uit de zeven afleveringen.

Tot slot belichten Judith Pollmann, Peter Vandermeersch en Stephanie Archangel aspecten van het conflict die nog steeds van invloed zijn op onze huidige samenleving.

Naast de tentoonstelling en de televisieserie is er de website 80jaaroorlog.nl, waar tal van activiteiten te vinden zijn die in het herdenkingsjaar van de Tachtigjarige Oorlog op verschillende plekken in Nederland, en ook België, worden georganiseerd. Deze website is ontwikkeld door Hyper Epic en werd gemaakt in samenwerking met het Nationaal Militair Museum in Soesterberg, het Dordrechts Museum en Museum Prinsenhof Delft.

Daarnaast worden er debatten en lezingen gehouden om dit fascinerende en veelzijdige onderwerp de aandacht te geven die het verdient. Wij danken alle partners die hier op welke manier dan ook aan hebben bijgedragen, in het bijzonder deBuren in Brussel, Amerpodia in Amsterdam, het Instituto Cervantes in Utrecht en het International Documentary Film Festival Amsterdam.

We zijn verder de Stichting Merweborgh en het Prins Bernhard Cultuurfonds erkentelijk voor hun bijdrage aan de ontwikkeling van de televisieserie.

Bij de voorbereidingen van de tentoonstelling en de televisieserie zijn wij met waardevolle adviezen bijgestaan door prof. dr. Judith Pollmann (Universiteit Leiden) en prof. dr. M. Prak (Universiteit Utrecht). Wij zijn hun en alle andere deskundigen die hun expertise met ons hebben willen delen veel dank verschuldigd.

Wij zijn daarnaast natuurlijk ook de vele bruikleengevers die ruimhartig kunstwerken en andere voorwerpen voor de tentoonstelling beschikbaar hebben gesteld erkentelijk, en eveneens de sprekers die in de serie optreden en deze met hun commentaar en kennis verrijken.

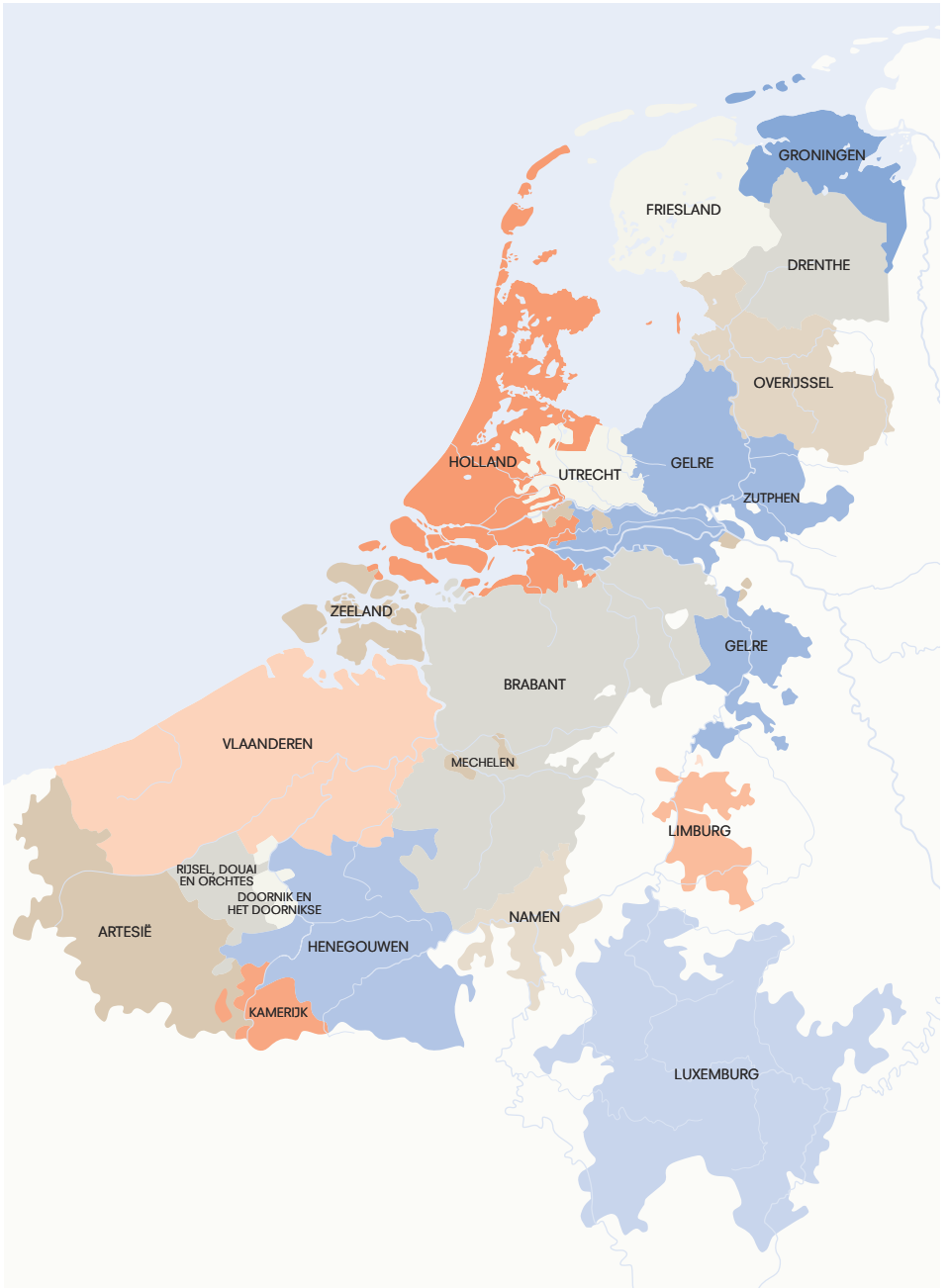
Ten slotte danken wij de betrokkenen binnen onze twee instellingen die dit project mogelijk hebben gemaakt. Bij het Rijksmuseum: Gijs van der Ham en Stephanie Archangel als samenstellers en Renske Brinkman als projectleider van de tentoonstelling, en met hen alle collega's die een onmisbare rol hebben gespeeld. Het tentoonstellingsontwerp werd verzorgd door scenograaf Roel Van Berckelaer. Bij de NTR: Karin van den Born als eindredacteur en Hans Goedkoop als presentator. Daarnaast de regisseurs Matthijs Cats, Martijn Blekendaal en Gerda Jansen Hendriks, en researchers Suzanne Hendriks, Marchien den Hertog en Mirjam Gulmans.

Dank gaat eveneens uit naar Irma Boom voor het ontwerp van dit boek, en naar het team van uitgeverij Atlas Contact.

De Tachtigjarige Oorlog leidde tot het onafhankelijke Nederland, het Nederland dat wij nu kennen. Deze oorlog verbindt ons met elkaar. Wij hopen dat u als lezer, als kijker en als bezoeker net zo gefascineerd, verrast, verbaasd – en soms ook geschokt – zult zijn als wij over ons verleden. Een verleden dat ook ons heden en onze toekomst is.

Taco Dibbits
Hoofddirecteur Rijksmuseum

Paul Römer
Algemeen directeur NTR

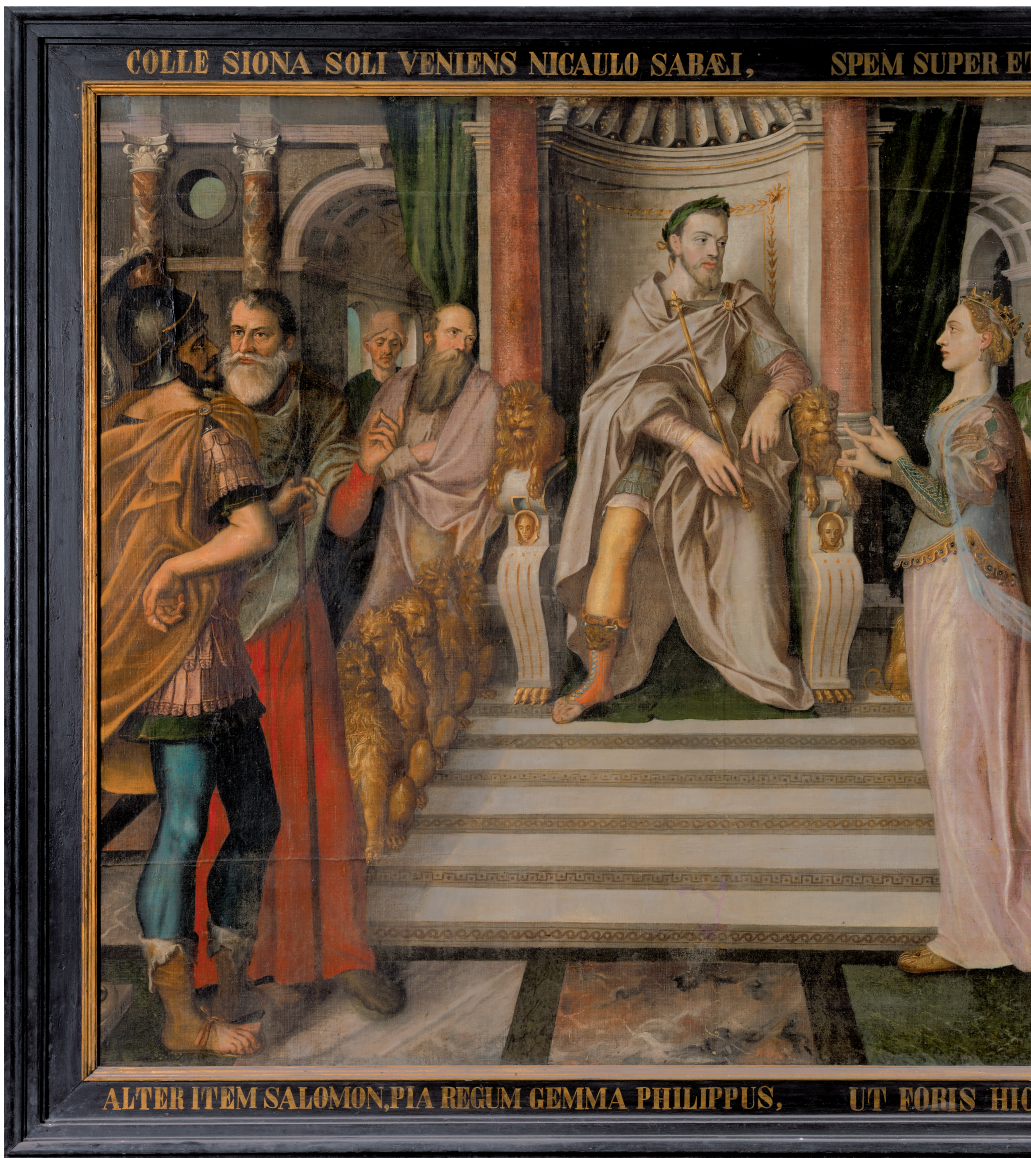
De Nederlanden in 1559

De koning moet zichzelf onmiddellijk hebben herkend. Daar zit hij, 32 jaar oud, op een schilderij dat midden in de Sint-Baafskathedraal van Gent is opgehangen en dat speciaal ter ere van hem, Filips II, koning van Spanje en heer van de Nederlanden, is gemaakt [afb. 1]. Het is 29 juli 1559 en Gent staat op zijn kop. Niet alleen de vorst is in de stad, ook enkele machtige leden van de Spaanse adel en de belangrijkste Nederlandse edellieden. Zij zijn hier voor een plechtige, door de koning voorgezeten vergadering van de Ridder in de Orde van het Gulden Vlies die in de kathedraal plaatsvindt. Om die gelegenheid luister bij te zetten kreeg de Gentse kunstenaar Lucas de Heere de opdracht voor het schilderij waarop Filips zichzelf ziet. Het hangt nog steeds in deze kerk.

Filips is weergegeven als de Bijbelse koning Salomo die, gezeten op een troon, de koningin van Sheba ontvangt. In deze episode uit het Oude Testament wordt verteld hoe zij naar Salomo reist om te zien of hij werkelijk zo wijs, rijk en machtig is als ze heeft gehoord. En inderdaad, zij moet haar meerdere in hem erkennen: 'Uw wijsheid en welvaart zijn nog veel groter dan wordt gezegd', luidt de passage in de Bijbel. Als eerbetoon overlaadt zij hem met geschenken, zoals rechts op het schilderij is weergegeven. Filips als de wijze, rijke en rechtvaardige Salomo, dat was natuurlijk niet voor niets. Hier wordt Filips zélf eer bewezen, hém worden rijkdommen aangeboden, zijn opperste gezag wordt hier erkend. Daarom ligt het voor de hand dat de koningin van Sheba de Nederlanden voorstelt. Want niets in dit schilderij is toevallig.

Die dag in juli 1559 waren de machtigste vertegenwoordigers van de Nederlanden en de belangrijkste vertrouwelingen van Filips samen met hem in deze stad en kerk aanwezig. Zoiets gebeurde maar heel zelden. Zij zullen daarom zonder twijfel hun onderlinge verhoudingen hebben bevestigd, zeker ook in de wetenschap dat hun vorst al heel binnenkort het land zou verlaten om naar Spanje af te reizen, waar hij geboren was en waarvan hij koning was. Allemaal verwachtten ze dat hij binnen een paar jaar wel weer naar zijn Nederlandse gebieden zou terugkeren, zoals zijn vader ook altijd had gedaan, en dat dit dus geen definitief afscheid was. Een beter moment om de bestaande orde wederzijds te bevestigen was er niet.

Zo toont dit schilderij niet alleen een Bijbels tafereel, maar gaat het ook direct over de politieke situatie in de Nederlanden, over de actualiteit van 1559. Het toont een land dat de macht van zijn vorst aanvaardt, zich aan hem onderwerpt. Tegelijkertijd maakt de schilder aan de hand van het verhaal over Salomo en de koningin van Sheba duidelijk dat dit uit vrije wil gebeurt, maar dat zijn onderdanen wel het nodige van Filips verwachten: welvaart en rechtvaardigheid. Zo en niet anders hoorde het te zijn. Dit was de orde waarop het land kon voortbouwen.

1
Lucas de Heere, *Filips II als Salomo geëerd door de koningin van Sheba*, 1559

TAMAM GRANDIA MIROR AIT,

LUCAS DE HEERE INVENTIT. 1592.

SOPHIAE MIRA THEATRA DEDIT.

Toen Filips plechtig de Gentse hoofdkerk binnenschreed, bestuurde hij de Nederlanden al bijna vier jaar. Hij had hier de soevereine macht, maar was er geen koning. Hij was de hertog van Brabant, de hertog van Gelderland, de graaf van Holland, de graaf van Vlaanderen enzovoorts enzovoorts – samengevat: hij was de heer van de Nederlanden. In oktober 1555 had zijn vader, keizer Karel v, al deze functies aan hem overgedragen. Pas een paar maanden later zou Filips hem ook, als koning, in Spanje opvolgen. De titel van keizer van het Duitse Rijk had Karel echter niet aan zijn zoon doorgegeven; die taak had hij zijn broer Ferdinand toebedeeld, die hiermee tevens de soevereiniteit in landen als Oostenrijk en Bohemen kreeg. De macht van de Habsburgers, zoals de dynastie heette, was sindsdien over een Spaanse en een Oostenrijkse tak verdeeld.

De Nederlanden bestonden uit zeventien gewesten, eigenlijk allemaal autonome staatjes met dezelfde vorst. Samen besloegen zij het oppervlak van het huidige Nederland, België en Luxemburg, en een deel van noordelijk Frankrijk. Heel lang hoorden deze gebieden nog niet bij elkaar. De meeste en ook de belangrijkste had Karel, in 1500 in Gent geboren, weliswaar geërfd toen hij in 1515 meerderjarig werd verklaard, maar Friesland, Utrecht, Overijssel en Groningen had hij vanaf 1521 stuk voor stuk zelf onder zijn gezag moeten brengen, en pas in 1543 had hij Gelderland veroverd en aan zijn rijk kunnen toevoegen.

Van een vanzelfsprekende, natuurlijke eenheid en samenhang tussen deze gewesten was dan ook volstrekt geen sprake. Sommige hadden eeuwenlang niets met elkaar te maken gehad, andere, zoals Holland en Gelderland, hadden elkaar heel recent zelfs nog bestreden. Het was voor een goed bestuur en voor het gezag van landsheer Karel dus van groot belang al deze gebieden steviger met elkaar te verknopen. In 1548 maakte hij ze daarom tot een aparte bestuurlijke eenheid binnen zijn grote Duitse Rijk, waarbij hij liet vastleggen dat dit verbond in de toekomst niet verbroken kon worden. Nooit mocht dit gebied dus worden opgesplitst of verdeeld. De toekomst van de Nederlanden kwam hiermee los te staan van de toekomst van het Duitse Rijk; zij zouden voortaan gezamenlijk hun eigen weg bewandelen. Het sprak daarbij vanzelf dat zij steeds door één vorst werden bestuurd en dat dit altijd een Habsburger zou zijn. Want de Habsburgse belangen speelden bij dit alles minstens zo'n grote rol als de belangen van de Nederlanden. Ze konden niet meer los van elkaar worden gezien.

Je zou kunnen zeggen dat Filips de Nederlanden zo op een presenteerblaadje kreeg aangeboden. Al in 1549 had hij vanuit Brussel, het bestuurlijk centrum van de Nederlanden, met zijn vader eerst zuidelijke steden als Brugge, Rijsel (Lille), Kamerijk (Cambrai) en Bergen (Mons)

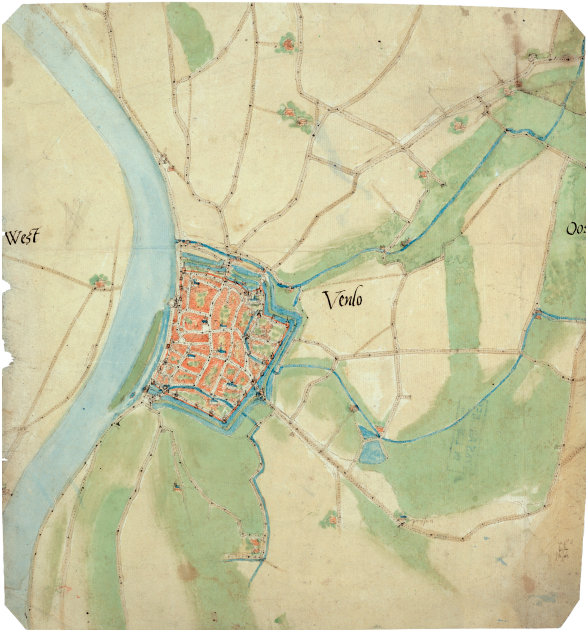
bezocht, en later dat jaar zonder hem de noordelijke gewesten Holland, Utrecht, Gelderland en Overijssel; verder dan Zwolle zou hij toen niet komen. Overal ontving men Filips officieel als de toekomstige opvolger van zijn vader en had hij plechtig moeten beloven de plaatselijke privileges, wetten en gewoonten te handhaven en te beschermen.

Nadat Filips eind 1555 de taken van zijn vader had overgenomen, was hij hier gebleven en niet meteen teruggekeerd naar Spanje, al was hij daar nu koning. Zijn vader had de Nederlanden naar zijn hand gezet, daar was Filips zich zeer van bewust, maar hij wist eveneens dat deze gewesten in bestuurlijk opzicht, en daarin niet alleen, nog steeds een grote lappendeken vormden en dat in de praktijk de eenheid vaak ver te zoeken was. Want elk gewest koesterde zijn onafhankelijkheid en kende zijn eigen regels, wetten en gewoonten. Om werkelijk gezag te kunnen uitoefenen moest Filips de lijn van zijn vader doortrekken en heel concreet het gemeenschappelijke element van de Nederlanden versterken.

Dit streven blijkt heel mooi uit een van de bijzonderste projecten die tijdens zijn bewind tot stand kwamen: het door geograaf Jacob van Deventer op eenzelfde manier en op eenzelfde schaal in kaart brengen van alle steden in de Nederlanden – dat waren er ruim tweehonderdvijftig. In het officiële vrijgeleide dat Van Deventer in mei 1559 hiervoor namens Filips ontving, staat dat hij al deze steden moest ‘bezoeken, meten en beschrijven, met inbegrip van de rivieren, omliggende gehuchten en dorpen en grensovergangen’. Daar was hij toen al mee begonnen, waarschijnlijk op eigen initiatief, en daar zou hij in de jaren erna systematisch mee doorgaan. Op wegen, stegen, straten en pleinen zijn steeds stippeltjes gezet die laten zien hoe hij de afstanden vaststelde; alle huizen gaf hij aan, de belangrijkste gebouwen beeldde hij in perspectief herkenbaar af en uiteraard gaf hij de stadsmuren en andere verdedigingswerken alle aandacht. Overal gebruikte hij dezelfde kleurstellingen. Elke stad, van Duinkerken in het zuidwesten tot Appingedam in het noordoosten, komt tot in detail tot leven en tegelijkertijd is er sprake van een opmerkelijke uniformiteit [afb. 2]. Het werd zijn meesterwerk. Eén reeks van de plattegronden was als losse bladen in zijn bezit toen hij in 1575 stierf, een andere versie werd in opdracht van Filips II ingebonden en kwam na 1578 via de regering in Brussel bij de koning in Madrid terecht. Deze kaarten waren alleen voor hem en zijn regering bestemd, want de strategische en bestuurlijke betekenis hiervan was in potentie groot. Met deze plattegronden kon Filips greep op zijn land krijgen.

Filips was er ten diepste van overtuigd dat hij zijn land en zijn macht direct van God had gekregen en dat zijn soevereine belangen volkomen met de belangen van God en Zijn Kerk samenvielen. Zijn gezag was

Venlo

Den Bosch

Duinkerken

Haarlem

